

ATENTÁT

na neznú revolúciu

Vladimír Ondruš

IKAR

ATENTÁT

na nežnú revolúciu

Vladimír Ondruš

Vladimír Ondruš
ATENTÁT NA NEŽNÚ REVOLÚCIU

Text © 2009, 2019 by Vladimír Ondruš

Photos © 2019 by Alexander Buzinkay (TASR), Vladimír Gloss, Tibor Huszár,
Karol Kállay, Ján Lörincz, Pavel Neubauer, Miroslav Polakovič, Peter Šimončík

Jacket design © 2019 by Juraj Šramko

Jacket photo © Brian Harris/Alamy Stock Photo

Slovak edition © 2019 by IKAR, a.s.

Redigovala Elena Šikulová.

Korigovala Sisa Zubeková.

Fotografie poskytli: Alexander Buzinkay (TASR), Vladimír Gloss, Tibor Huszár,

Karol Kállay, Ján Lörincz, Pavel Neubauer, Miroslav Polakovič, Peter Šimončík

Obálku navrhol Juraj Šramko.

Vydalo vydavateľstvo IKAR, a.s., Bratislava v roku 2019

ako svoju 1533. publikáciu v elektronickej podobe.

Druhé vydanie.

Sadzba a zalomenie do strán PRO 2, a. s., Bratislava.

ISBN 978-80-551-7118-0

Motto:

Dobre je múdremu mužovi, ničoho sa nebojí.
Trpí, aby k väčšej sláve priviedol svoje
meno, slávu svojho rodu utrpením povznáša,
sám rod si jeho meno po rokoch uctieva,
do náhrobku kreše epitetá a metafory.

Potomci sú vďační, majú v úcte zakladateľa
rodu, hej, bez neho by boli neznámi ľudkovia.

Nech je prekliate toto storočie, ak ešte stále
nepochopilo, že sú márne všetky vznešené rody,
a nech je prekliate pokolenie bažiacie po sláve,
bonmote a zvučnosti mena zakrývajúceho slabosť
dengľavého a odporného predka, drzého uzurpátora,

ktorý gniavil ostatných, aby jeho meno vyniklo,
a nech sú prekliate všetky teórie budiace
v ľuďoch tupé vášne, nútiace robiť obrady s menami.
Dokedy budeme moriť naše slabé mozgy dvadsaťročným
vzdelávaním, ktoré ústí do oslavy starých mien?!

Kto ešte pochybuje, že svoju nulu nezväčší titulom?
Najväčší predkovia umreli bez mena.
Sláva chudobnému človeku, čo išiel
na Boha s palicou.

Rudolf Sloboda: *Večerná otázka vtákovi*, Slov. spisovateľ 1977

OBSAH

Úvod	7
1. Úder	13
1.1. Príchod Panny Márie	19
1.2. Slováci z povolania	43
1.3. Malí Biľakovia a veľká kádrová vojna	68
<i>Poznámky</i>	81
2. Nástroj moci, nástroj zániku	87
2.1. Divoké lustrácie	92
2.2. Kto kradne figúrky (na Slovensku)	114
2.3. Svet podľa ŠtB	120
<i>Poznámky</i>	129
3. Skaza	136
3.1. Šanca pre Slovensko	142
3.2. Ľudia bez šance	150
3.3. Poprava	165
<i>Poznámky</i>	183
4. Rekviem	187
<i>Poznámky</i>	201
5. Čisté peniaze, špinaví agenti	203
<i>Poznámky</i>	225

6. Boj s diablom	229
6.1. Zákon o pamäti národa	229
6.2. Ľudia zvláštneho razenia	233
6.3. Bezmenní spolupracovníci	236
6.4. Všetdný život dôstojníkov ŠtB	238
6.5. Agentúrna sieť	246
6.6. Lustračné príbehy	253
6.7. Réžia nových lustrácií	269
<i>Poznámky</i>	288
7. Dejiny píšu víťazi	296
Po tridsiatich rokoch	297
Menný register	301

Úvod

Tanky piatich okupačných armád v auguste 1968 ukončili Dubčekov pokus o „socializmus s ľudskou tvárou“. Už tri dni pred inváziou informoval Brežnev amerického prezidenta Johnsona o pripravovanom obsadení Československa. Americký prezident ho ubezpečil, že USA rešpektujú po vojnové dohody o rozdelení sfér vplyvu. Správa o ich rozhovore sa do médií nedostala. Západné demokracie uznávali rozdelenie Európy a nadvládu Sovietskeho zväzu v strednej a východnej Európe. V čase jadrových zbraní nikto neriskoval konflikt pre oslobodenie satelitného štátu ZSSR.

V Československu však ilúzie o zachovaní demokratizačného vývoja pod vedením reformných komunistov prežívali ešte celé mesiace. Okupanti nemienili odísť, politici dodržiavali dohody podpísané v Kremli, rozpor medzi želaniami a skutočnosťou bol čoraz viditeľnejší. Plazivá likvidácia vymožeností pražskej jari, šírenie Jóbových zvestí a úplná bezmocnosť rozleptávali spoločnosť. „Normalizácia“ sa onedlho prejavila naplno. Normalizátori prívržencov reformného procesu preverovali, šikanovali, trestali. Státisíce ľudí stratilo postavenie, muselo zmeniť zamestnanie, podrobiť sa ponižujúcej sebakritike. Takmer štvrt' milióna ľudí ušlo pred čistkami do zahraničia, na Západ. Aktivisti normalizácie robili rýchle kariéry. Väčšina ľudí sa však realite voľky-nevoľky prispôsobila.

Ľudia sa nerozhodovali ľahko. Ani tí, čo chceli opustiť krajinu, ale nakoniec ostali doma, pretože nechceli vystaviť prenasledovaniu svojich príbuzných. Ani tí, čo v záujme profesionálneho uplatnenia či vzdelania svojich detí odvolali svoje názory. Strach o zamestnanie a existenciu bol zničujúci. Veď štát bol prakticky jediným zamestnávateľom. Mnohí však pre výhody začali normalizačnému režimu ochotne slúžiť aj za cenu poškodzovania spoluobčanov, ničenia ich životov.

Heslom týchto čias sa stal súbor dobrých rád: „Nikdy nehovor nahlas, čo si myslíš. Keď hovoríš, tak nič nenapíš. Keď napíšeš, tak nepodpíš. Keď podpíšeš, tak podpis odvolaj. A keď neodvoláš, tak sa nečuduj.“

Mňa osobne sa previerky nedotkli. Začiatkom decembra 1967 som nastúpil na vojenskú základnú službu a celý rok 1968 som prežil v armáde. Počas roka 1968 som sa správal podobne ako iní mladí ľudia zachvátení nadšením, nádejou a ilúziami o možnosti zmeny spoločenských pomerov.¹ Pri politických previerkach na pracovisku som bol nepopísaný papier bez záznamov a bez hriechov. Nič nebránilo záveru „v krízových rokoch 1968 - 1969 sa nezúčastnil žiadnej protisocialistickej činnosti“.

Previerky však často mali nepríjemné následky. V čase nastupujúcej normalizácie všetky stranícke a vládne orgány svoje „nesprávne“ a „pomýlené“ uznesenia z roku 1968 horlivo odvolávali. Náš vtipný spolužiak RNDr. Andrej M. sa preverovacej komisii priznal: „Áno, súdruhovia, dopustil som sa protisocialistickej činnosti, lebo som plnil uznesenia Predsedníctva ÚV KSČ, ale sľubujem, že to už nikdy viac neurobím.“ Z práce ho vyhodili a neskôr emigroval.

Ja som emigrovať nechcel, netúžil som byť ani hrdinom. Vedel som, ako dopadli obeť čistiek a politických procesov v 50. rokoch. Realite studenej vojny a rozdelenej Európy sa museli prispôbiť aj emigranti. Môj priateľ - učiteľ, čo odišiel na poslednú chvíľu, napísal zopár nadšených listov o svojom rovnakom plate v markách, ako mal doma v korunách. Potom sa odmlčal. Jeho matka mi odkázala, že už písať nebude, lebo pracuje v štátnej službe a jeho korešpondencia s Východom by mu mohla uškodiť.

Železná opona sa opäť spustila.

Aj v období „reálneho socializmu“ boli ľudia živí nielen politikou: chceli pracovať a využiť svoje schopnosti či talent, potrebovali peniaze pre rodinu, študovali, pracovali, zháňali byty, stavali domy, milovali sa i rozchádzali, tešili sa z detí alebo trápili sa bez nich. Život išiel ďalej. Niektorí si v dňoch clivoty prehrávali pesničky Karla Kryla, mnohí dúfali, že „to nebude trvať dlho“. Verili, že okupáciou Československa sa dejiny nekončia, že tak ako z Kremľa prišiel mráz, tak príde odtiaľ aj odmäk. Potom sa KSČ bude musieť spamätať a oprášiť reformy. Iný vývoj som si v tom čase nevedel ani predstaviť. A iste nielen ja.

Pri spätnom pohľade sa nám neraz zdá, že sme konali nerozumne. Lenže budúcnosť nepoznáme. Iba zriedka dokážeme predvídať, ako sa veci naozaj vyvinú. Koncom 80. rokov nikto neočakával rozpad Sovietskeho zväzu. Zjed-

notenie Nemecka bolo ešte aj po páde totality nepredstaviteľné. Inak to nie je ani dnes. Kto predvídal, že svetom otrásie finančná a hospodárska kríza? Bankári, podnikatelia, politici, tajné služby, analytici, vedci, žurnalisti? Ani v 80. rokoch skutočnosť naše očakávania vždy nepotvrdila.

Nástup Michaila Gorbačova do vedenia sovietskych komunistov umožnil zásadné politické zmeny v strednej a východnej Európe. Komunistická strana Československa (KSČ) sa na týchto zmenách nijako nepodieľala. Po „hre na straníkov“ nasledovala aj „hra na perestrojku“. Neľútostné potláčanie slobody názorov premenilo stranu na mŕtvu organizáciu. Skostnatené vedenie KSČ si ani nevšimlo, že iniciatívu už preberajú iné, občianske sily. Medzinárodná situácia koncom 80. rokov už umožňovala nielen snahy o demokratickú režimu v rámci „reálneho socializmu“, ale skutočný zápas o slobodu a demokraciu.

Aj moje miesto už bolo inde. Zapojil som sa do činnosti bratislavských ochranárov.

Hoci Slovenský zväz ochrancov prírody a krajiny (SZOPK) bol legálnou organizáciou, niektoré jeho aktivity prerástli časom rámec odbornej činnosti a vymanili sa spod kontroly KSČ. Časť politicky orientovanej bratislavskej organizácie sa stala centrom nových myšlienok, miestom, kde ochranári prišli do styku aj s aktívnymi odporcami režimu. Pod vplyvom disidentov, najmä Jána Budaja, aktivizmus ochranárov rýchlo dozrieval. Pohybovali sa na pomedzí legality, organizovali aktivity kritizujúce vývoj spoločnosti, informovali verejnosť, bránili sa pred útokmi oficiálnych štruktúr (aj Štátnej bezpečnosti). Myšlienka združiť občianskych aktivistov práve okolo legálnej organizácie sa ukázala správna. Umožnila spájať ľudí z rôzneho prostredia, od kritikov režimu cez nestráničkov až po nespokojných členov KSČ. Časom sa vytvorila solidárna, čínorodá skupina, ktorá po vydaní publikácie *Bratislava/nahlas* už nebola ochotná cúvnuť. Ochránari – nahlasisti vytvorili organizačné jadro budúceho občianskeho hnutia. Viacerí z nich sa stali v novembri 1989 nielen zakladateľmi občianskej iniciatívy *Verejnosť proti násiliu*, ale aj jej vedúcimi osobnosťami. Také bolo prostredie, ktoré som v čase *Bratislavy/nahlas* spoznal. A ako ochranár som sa neskôr dostal aj do epicentra revolučných udalostí v novembri '89.

Ani v novembri 1989 sme svoju budúcnosť nepoznali. Tisícky nadšencov stáli na námestiach a počúvali slová o znášateľnosti, slobode a demokracii. V mrazivom nečase padal sneh. Vločky krúžili v pokojných chumáčikoch okolo

lám, chvíľu sa vznášali nad davom a sadali na ľudí. Dav hrmel, skandoval heslá, ale aj opakoval slová o odpustení a pokore, spolupatričnosti, láske, tolerancii... Mnohí sme dúfali, že po rokoch teroru a klamstiev stojíme na prahu krásneho nového sveta. Uverili sme, že magické proroctvo Václava Havla „pravda a láska zvíťazí nad ľžou a nenávisťou“ sa naplní.

O krátky čas vzťahy medzi ľuďmi zdrsneli. „Sedemnásť november nám pripomínal medové týždne s ľudským snom, po nich prišlo manželstvo s realitou,“ charakterizoval dobu básnik Milan Rúfus. Po páde totality sa rozpútal zápas o moc a majetky. Jedným z nástrojov tohto boja sa stali dokumenty z archívov Štátnej bezpečnosti (ŠtB). A práve o fenoméne nášho „vyrovnávania sa s minulosťou“ bude táto kniha.

Lustračný ošial sa zrodil krátko po nežnej revolúcii. Významne urýchlil pohyb spoločnosti na ceste „od nežnosti k realite“. Hoci som bol priamym účastníkom a svedkom mnohých závažných udalostí tých čias, mnohé mi vtedy zostalo skryté. Až po rokoch sa začali vynárať dokumenty a svedectvá, ktoré nám odhaľujú pravdu o revolučnej a porevolučnej dobe. Pomocou nich môžeme nazrieť za oponu a sledovať, ako sa uskutočnil atentát na nežnú revolúciu. Po rokoch môžeme hľadať súvislosti a spoznávať ľudské chyby, ktoré sa na neuverenie podobajú chybám našich predchodcov z nedávnej i dávnejšej minulosti.

Poznámky

Úvod

- 1 Ani Československá ľudová armáda nebola imúnna voči obrodnému procesu v roku 1968. Viedli sa vzrušujúce diskusie na politických školeniach i počas voľna, vznikol pokus zrušiť v armáde komunistický zväz mládeže a založiť Ligu vojenskej mládeže... Mne priala neuveriteľná náhoda, keď som prišiel polnočným rýchlikom do Bratislavy na dovolenku 20. augusta 1968. O hodinu už pod našimi oknami hučali tanky, vybral som sa do ulíc a prežil potýčky s okupantmi. Po štyridsiatich rokoch som na výstave a v knihe fotografií Ladislava Bielika opäť uvidel gazík, ktorým sme brázdili stred rodného mesta: na kapote rozprestretá československá zástava, auto ovešané ľuďmi, transparent s nápisom v azbuke: *Dubček, Sloboda - eto naša svoboda* a na stúpadle môj dávny kolega z vysokej školy Jozef Dohňanský... Gindl, Eugen - Meluš, Pavel - Bielik, Ladislav: *Ladislav Bielik - August 1968*, SLOVART, Bratislava 2008, s. 14 - 15.

Foto: Karol Kállay

1. Úder

Slováci si občas priznávajú nedostatok sebavedomia i opatrnosť. Po novembri 1989 majú na také hodnotenie o niečo menej dôvodov. V týchto dňoch sme sa dokázali vzoprieť a vystúpiť za požiadavky slobody a demokracie rovnako ako naši spoluobčania v spoločnom štáte spoza Moravy i ako občania v susedných krajinách. Národná rada Slovenskej republiky na pamiatku novembrových dní 1989 oprávnenne vyhlásila za štátny sviatok 17. november – Deň boja za slobodu a demokraciu.¹

Prvé protestné zhromaždenie študentov v Československej socialistickej republike (ČSSR) sa zišlo v Bratislave už 16. novembra 1989. Zorganizovali ho študenti Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Po skúsenostiach so „sviečkovou demonstráciou“ bolo na to treba nemalú odvahu. Vysokoškooláci kráčali z Námestia mieru k budove ministerstva školstva (bolo pri Šafárikovom námestí). Viac ako sto účastníkov zhromaždenia žiadalo dialóg o problémoch školstva.² Hoci bol tento pochod priekopníckym činom, nemal taký búrlivý priebeh ako pražská spomienka na 50. výročie udalostí zo 17. novembra 1939. Na druhý deň, v piatok 17. novembra 1989, zasiahla bezpečnosť v Prahe proti demonštrantom surovým násilím.

Reakciu na policajnú zvoľu v hlavnom meste federácie boli výzvy na štrajky študentov a divadelníkov a vznik občianskych hnutí: v Prahe Občianskeho fóra (OF), v Bratislave Verejnosti proti násiliu (VPN). Obe hnutia vznikli z iniciatívy slobodomyselných občanov nezávisle, prakticky v rovnakom čase, v nedeľu 19. novembra 1989. V tento deň poobede vypracovali zakladatelia oboch hnutí (nevediac o sebe) prvé revolučné vyhlásenia a prečítali ich verejnosti. V Bratislave na stretnutí vo výstavných priestoroch Umeleckej besedy, v Prahe neskoro večer v Činohernom klube. „Naozaj často sa ma ľudia pýtali, najmä v Čechách, prečo sa voláme VPN, a nie OF. A odpovedal som vždy rovnako, logicky. Keď sa za-

kladalo VPN, OF ešte nebolo,“ pripomínal po pár rokoch bratislavské udalosti výtvarník Rudolf Sikora, jeden z organizátorov stretnutia v Umeleckej besede.³

Účastníci zhromaždenia v Bratislave určili štyroch zástupcov, ktorí mali zorganizovať ďalšie stretnutia v Umeleckej besede a šíriť prvé výzvy. Štvoricu tvorili dvaja disidenti: Ján Budaj a Vladimír Maňák; a dvaja výtvarníci: Rudolf Sikora a Vladimír Kompánek. Spomedzi umelcov, ochranárov, vedcov a ďalších aktivistov vznikol onedlho Koordinačný výbor (KV) združenia občanov s názvom *Verejnosc proti násiliu* (VPN). V programovom vyhlásení z pondelka 20. novembra 1989 KV VPN sformuloval svoj základný cieľ: prispieť k spoločenským zmenám a otvoriť spoločenský dialóg. Neformálnou hlavou KV VPN sa stal, so súhlasom zakladateľov zhromaždených vo vstupnej hale divadla Malá scéna, ochranár, aktívny odporca režimu Ján Budaj.

V rozpore s dogmou o vedúcej úlohe komunistickej strany zakotvenej v ústave vyzvalo hnutie VPN občanov, aby vzali svoje záležitosti do vlastných rúk!⁴ Odvážne vystúpenia aktivistov na demonštráciách organizovaných KV VPN a študentským hnutím prelomili strach spoločnosti. Ján Budaj predstavil hnutie v pondelok 20. novembra 1989 študentom na dnešnom Námestí slobody (vtedy Gottwaldovom). Výzvy zazneli megafónom zo strechy bufetov oproti Technickej univerzite (Václav Havel predstavil OF o deň neskôr z balkóna vydavateľstva Melantrich na Václavskom námestí). Demonštranti z „Gottwaldáku“ potom prešli celým Starým Mestom na Hviezdoslavovo námestie.

V pondelok ešte o VPN nikto nevedel a o týždeň malo hnutie širokú podporu občanov: do všetkých kútov Slovenska sa rozbehli študenti a mladí ochranári s tisíckami pokútne vytlačených výziev za slobodu a demokraciu. V utorok sa demonštrovalo pred Justičným palácom v Bratislave za oslobodenie politických väzňov (tzv. bratislavskej päťky). V stredu 22. novembra demonštranti na výzvu VPN a študentov zaplnili najväčšie námestie v centre Bratislavy, Námestie SNP. Bola to prvá z masových demonštrácií, pomocou ktorých donútilo hnutie VPN komunistickú stranu, aby sa vzdala moci. Už vo štvrtok 23. novembra 1989 pozvali organizátori kampane VPN na svoju tribúnu aj Alexandra Dubčeka. Jeho prvé verejné vystúpenie zaznamenalo aj spravodajstvo televízie. Nasledujúci večer, v piatok 24. novembra 1989, nastal v zápase demokratov vo vtedajšom Československu zvrät: padol komunistický monopol na informácie. V bratislavskom televíznom štúdiu odznel prvý slobodný dialóg revolucionárov a režimistov v Československu.

VPN vyzvala občanov na generálny štrajk, žiadala zrušenie ústavného článku o vedúcej úlohe KSČ. Za verejné hlásanie týchto požiadaviek dlhý čas hrozili väzenské tresty.

Dnes, keď nám informácie, aj tie najsenzačnejšie, zovšedneli, ťažko priblížiť, akú oslobodzujúcu silu mali tieto slová. Dialóg sa vysielal v priamom prenose (už to bol zázrak, lebo nemohla zasiahnuť cenzúra) zo štúdia vo vtedajšej budove televízie na Námestí SNP. Oproti zástupcom VPN (bol som jedným z nich) a študentov sedeli riaditelia najväčších slovenských podnikov (ďalší sa pripájali z košického štúdia). Tí ako nomenklatúrne kádre strany varovali pred štrajkom a pred škodami, ktoré by štrajk spôsobil. Naše požiadavky v televíznom štúdiu išli na doraz. Keď odznel výrok Milana Kňažka, že vedúca úloha strany sa musí konečne zrušiť, mal som dojem, že naši protivníci priam strnuli. Najradšej by sa stali neviditeľnými zo samej hrôzy, že boli prítomní pri takom kacírstve. Veď postavenie komunistickej strany bolo základom totalitného režimu. Nikto ešte nevedel, ako sa veci vyvinú, či dnes alebo zajtra nerozprášia mítingy VPN milicionári, policajti, armáda. Reakcia verejnosti bola ohromujúca. V štúdiu vyzváňali telefóny, diváci tlmočili svoje názory, dialóg sa pretiahol do neskorej noci. Všetci v štúdiu boli vzrušení, pracovníci televízie i účastníci dialógu. Uvedomili si, že prekročili neprekročiteľnú hranicu. Bolo to opojenie po verejne vyslovenej pravde. Večer sa končil ako v Andersenovej rozprávke, keď chlapec vyslovil to, čo všetci vedeli, ale báli sa povedať: „Kráľ je nahý!“

Po skončení relácie ktosi doniesol víno. Keď sme dvíhali poháre na prípitok, hádam sa mi aj triasla ruka. Výnimočnosť tohto večera sme neprežívali sami. Keď som odchádzal okolo polnoci zo štúdia, pred budovou nás už čakali rozjarení ľudia na čele s Lubom Feldekom. Odišiel som s kyticou a postával na zastávke nočného autobusu, kým sa neprihrnulo auto s poznávacou značkou okresu z okolia mesta. Vodič sa pýtal na cestu k televízii. Rozrušene mi vysvetľoval, že sa musí stretnúť s ľuďmi z dialógu, lebo aj oni chcú štrajkovať. Ledva si dal povedať, že v telke už nikto nie je. Spoznal ma a vďačne ma odviezol až domov. V paneláku už bolo ticho a tma. Vystúpil som z výťahu a rozsvietil na chodbe. Na prahu pred dverami bytu stála fľaša šampanského s lístkom od susedov, mladej rodiny, ktorú som takmer nepoznal: „Dvaja televízni diváci Vám želajú veľa šťastia.“

Priame televízne prenosi z bratislavských mítingov a dialógov preniesli revolúciu do každého mesta a obce, do každej domácnosti na Slovensku. Nielen v Bratislave, aj v ďalších, dovtedy mlčiacich mestách sa začali konať protestné zhromaždenia za účasti stoviek či tisícov občanov. Masová podpora

občanov zabránila predstaviteľom totalitného režimu, aby podľahli pokušeniu nasadiť proti vznikajúcej VPN (a OF) políciu, armádu a milície. Vďaka masovej podpore verejnosti režim prešiel do defenzívy. Vďaka občanom, ktorí vyšli na námestia, sa neodvážil ani jeden z pohlavárov vyvolať prelievanie krvi (ako o niekoľko týždňov v Rumunsku). Vedenie KSČ síce zmobilizovalo na ochranu svojej moci armádu aj Ľudové milície (ozbrojené zložky KSČ), ale na ich použitie sa už nevedelo dohodnúť. Večer 22. novembra 1989 odvolalo jednotky Ľudových milícií z Prahy, ktoré povolali z krajov. Generálny štáb Československej ľudovej armády dokončil 23. novembra 1989 prípravy na vojenský zásah proti opozičným centráam a demonštrujúcim občanom. Vedenie KSČ však už rozhodlo, že ozbrojené sily nepoužije a situáciu bude riešiť „politickými prostriedkami“.⁵

Tlak slovenskej verejnosti bol v týchto dňoch taký silný, že Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (KSS) odsúhlasil zrušenie ústavného článku (číslo 4) o vedúcej úlohe KSČ už 26. novembra 1989 – o tri dni skôr ako ÚV KSČ v Prahe! Generálny štrajk a masová podpora OF a VPN umožnili demontáž totalitnej moci a zároveň prípravu slobodných volieb. „*Slovensko takto pomohlo akcelerovať nežnú revolúciu a prekaziť plány tých, ktorí dúfali, že sa ju podarí zastaviť na polceste. Tento autentický slovenský prínos treba pokladať za základný kameň vlastnej, novej slovenskej demokratickej tradície,*“ konštatoval už v roku 1990 Lubomír Feldek.⁶

Treba priznať, že aj komunisti na Slovensku sa v týchto dňoch postavili na vlastné nohy. Prestali byť prevodovou pákou pražskej centrály KSČ (po celé desaťročia fungovala KSS ako podriadená expozitúra KSČ) a rozhodli sa, bez predchádzajúceho odobrenia z Prahy, vyvesiť bielu zástavu.

Slovensko získalo v tom čase aj iné, no poľutovaniahodné prvenstvo. V Bratislave sa koncom februára a začiatkom marca 1990 odohrala dráma: prvý pokus o zneužitie štátnej moci po páde totality, prvý pokus o komplot pomocou nezákonne získaných dokumentov ŠtB, sprisahanie s cieľom ovplyvniť mocenské pomery zákulisnou manipuláciou pri voľbe najvyšších ústavných činiteľov. Operáciu neuskutočnili pohrobkovia totalitného režimu, ale skupina nových politikov v zápale boja proti inej skupine. Od tejto chvíle prestalo platiť „nie sme ako oni“. O tomto dianí v zákulisí som nemal ani tušenia. Nielen ja, nevedeli o tom ani mnohí ďalší členovia KV VPN na čele s jeho predsedom Jánom Budajom.

Príležitosťou pre konšpirátorov sa stalo rokovanie Slovenskej národnej rady (SNR) 1. marca 1990. Na programe schôdze bola (okrem iného) výmena na čele SNR: jej predsedom bol ešte vždy Rudolf Schuster, zvolený do funkcie na

mimoriadnej schôdzi SNR 30. novembra 1989. Nový predseda sa dostal do vedenia SNR po generálnom štrajku. Aj normalizátori už vtedy pochopili, že ak chcú prežiť, musia sa zbaviť najskompromitovanejších funkcionárov. Z pozície predsedu SNR preto odišiel Viliam Šalgovič⁷ a na jeho miesto poslanci (ešte bez vplyvu VPN) zvolili Rudolfa Schustera, poslanca SNR za KSS a člena Ústredného výboru KSS. Zvolila ho normalizačná SNR v pôvodnom zložení. Vyplašení poslanci zvolili Schustera napriek tomu, že Predsedníctvo SNR iba pred pár dňami (21. novembra 1989) podporilo stanovisko ústredných straníckych a vládnych orgánov. Súhlasilo so zásahom polície proti študentom na Národnej triede i s „opatreniami, ktoré majú za cieľ obnoviť poriadok“. Netušili, že o pár dní už bude všetko inak: nenahraditeľní súdruhovia padali z funkcií ako hnilé hrušky a začal sa relatívne „nežný“ politický zápas. Rudolf Schuster bol v predjarí roku 1990 posledným československým politikom v špičkovej ústavnej funkcii, ktorého ešte nominovala štátostrana.

Treba pripomenúť, že po novembrovom generálnom štrajku sa uskutočnili rokovania medzi zástupcami KV VPN na čele s jeho predsedom Jánom Budajom a Predsedníctvom SNR na čele s jej predsedom Rudolfom Schusterom. Výsledkom rokovaní bola dohoda o odvolaní vlády a vytvorení novej vlády Slovenskej republiky, neskôr nazvanej „vláda národného porozumenia“. V tejto vláde boli komunisti i nestraniční, nominanti ostatných strán Národného frontu a VPN. Verejnosť proti násiliu nominovala iba jedného zástupcu – stal som sa ním ja. Predsedom prvej porevolučnej vlády sa stal bývalý minister spravodlivosti Milan Čič. VPN (napriek tomu, že v rekonštruovanej vláde boli komunisti v menšine) nemienila – ani nemohla – za túto vládu prevziať plnú zodpovednosť. V duchu spoločnej stratégie OF a VPN chceli občianske hnutia iba garantovať uskutočnenie slobodných volieb.

Koordinačný výbor VPN vychádzal pri týchto zmenách zo zámeru uskutočniť čo najskôr slobodné voľby (do dvoch mesiacov), pričom vládu chápali ako dočasnú vládu odborníkov. Dôvod stratégie VPN bol jasný: po zrušení vedúcej úlohy komunistickej strany získal opäť ústavné právomoci parlament, na Slovensku Slovenská národná rada. A tá pracovala v starom zložení: poslanecký zbor tvorili pôvodní normalizační poslanci. Pritom Predsedníctvo SNR malo právomoc menovať alebo odvolávať vládu. Tam ležalo ťažisko moci a to sa zatiaľ nezmenilo. Vďaka tejto stratégii vláda Milana Čiča realizovala zväčša politický program VPN a nebola prekážkou potrebných zmien smerujúcich k obnove občianskych slobôd, rozbehnutiu reforiem a príprave slobodných volieb.

Verejnosť na Slovensku prijala zloženie vlády s prevahou nestraničkov-odborníkov s uspokojením. Čas vtedy plynul rýchlo. Nedávno sme mrzli na námestiach a už 12. decembra 1989, v deň menovania vlády národného porozumenia, som kráčaľ k bráne Bratislavského hradu. Predseda SNR Rudolf Schuster vymenoval vládu a ja som z hradu odchádzal ako podpredseda vlády Slovenskej republiky. Zatiaľ čo prebiehal slávnostný akt, vodiči vládnych áut, ktoré priviezli budúcich ministrov, sa v hlúčiku zhovárali. Až o niekoľko týždňov sa mi môj šofér pán Bílený zdôveril, aká otázka im najviac vrtala v hlave: „Čo to bude za vládu, keď takmer všetci jej členovia bývajú v panelákoch?“

Koncepcia VPN o čo najskoršom termíne volieb však stroskotala. Občianske fórum sa sústredilo na získanie funkcie prezidenta a namiesto skorých volieb podporilo zdĺhavý proces kooptácie poslancov. Termín volieb sa odložil až na jún 1990. To spôsobilo problémy najmä VPN, pretože politická situácia na Slovensku sa skomplikovala oveľa rýchlejšie ako v Česku. Pár týždňov po novembrových demonštráciách ešte VPN triumfovala. Vynútila si kapituláciu slovenskej časti komunistickej strany a strhla železnú oponu. 10. decembra 1989 už 150 000 občanov slobodne kráčalo do susedného Hainburgu v Rakúsku. VPN zvládla aj vzbury vo väzeniach počas Vianoc.

Po Novom roku usporiadala VPN aj svoju vnútornú organizáciu, takže mala legitímne orgány a štruktúry po celom Slovensku. Pod vplyvom protiofenzívy slovenských komunistov, ktorí ovládali médiá, sa však dynamika zmien spomaľovala. Pred blížiacimi sa voľbami to VPN vnímala ako veľké riziko. Na Slovensku sa mohlo stať (tak ako vo voľbách na východ od Slovenska), že voľby vyhrá komunistická strana.

Opatrný postup Občianskeho fóra pri obsadzovaní vládnych funkcií, taktika „predsunutých hliadok“, bol na začiatku roka 1990 už prekonaný. Občianske fórum vo februári 1990 zmenilo stratégiu a vymenilo predsedu českej vlády. Funkciu prevzal Petr Pithart, predseda OF. Aj KV VPN sa rozhodol konať. Funkciu predsedu SNR mal podľa rozhodnutia výboru prevziať Ján Budaj, vedúci predstaviteľ hnutia. Po zmene na čele SNR sa uvažovalo aj o výmene premiéra.

Lenže na Slovensku už nebola situácia taká jednoduchá ako v Česku. Rozhodnutie narazilo na politický odpor, ktorý si nevyberal prostriedky. Ešte pred kľúčovým zasadáním SNR sa na scéne objavili materiály Štátnej bezpečnosti.

1.1. Príchod Panny Márie

Keď sa v nedeľu 19. novembra 1989 na podnet niekoľkých umelcov schádzali vo výstavných priestoroch Umeleckej besedy ich priatelia a známi, a známi ich známych, nikto zo stoviek účastníkov netušil, že nastáva zvrät v ich životoch. Vládcovia ešte pevne sedeli vo svojich kreslách, ozbrojené sily boli pripravené splniť každý rozkaz, stranícky aparát KSČ omotal pavučinou strachu a pasivity celú spoločnosť.

Keď sa v priebehu niekoľkých dní po vzniku VPN sformovala väčšina neskoršieho koordinačného výboru, nikto z tých dvadsiaticich troch ľudí nečakal, že o pár dní sa budú rozhodovať, či sa majú stať profesionálnymi politikmi a starať sa o správu štátu. Prečo by sochári a maliari, herci a spisovatelia, ochranári, vedci, novinári či dramaturgovia mali opustiť svoje povolania, svoje životné poslanie, a robiť niečo iné? Nikomu to ani na um nezišlo. V tom bola ich sila v zrážke s jestvujúcou mocou, ale i slabina vzhľadom na budúcnosť, keď sa tí, čo sa ocitli v centre udalostí, museli venovať politike dvadsaťštyri hodín denne.

Hádam nikto v Československu (ba ani medzi západnými politickými analytikmi a príslušníkmi spravodajských služieb) nečakal, že 17. november 1989 odštartuje v ČSSR pád totalitného režimu. Ani ja... Celý september a október sme sa s ochranármi pripravovali na zjazd Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny (SZOPK). Hľadali sme spojencov medzi delegátmi, pripravovali vystúpenia, kuli taktické plány, presviedčali bojazlivých. Keď sa nám potom začiatkom novembra podarilo zvoliť po búrlivom rokovaní aspoň „svojho“ podpredsedu zväzu (bol ním Mikuláš Huba), mali sme pocit, že sme zlomili vôľu KSČ, lebo návrh straníckych orgánov bol iný. Považovali sme to za úspech, hoci, pravdupovediac, zo strany režimistov išlo o kompromis. Otvorení kritici režimu by, pochopiteľne, cez stranícke sito nikdy neprešli.

Ochranárskym aktivitám som venoval veľa času. Po úspešnom zjazde som sa musel venovať rodine. Mali sme malé dieťa, ktoré nespalo od narodenia ani jednu noc. Manželka pre chronickú nevyspatosť mlela z posledného. A tak keď mi Soňa Szomolányiová v nedeľu 19. novembra 1989 zavolała, aby som prišiel do Umeleckej besedy, mal som na starosti syna a musel som zostať doma. Aj na druhý deň, na mimoriadnom zasadaní výboru bratislavskej organizácie ochranárov, keď mi navrhli, aby som s Petrom Tatárom zaistoval kontakt ochranárov s KV VPN (ako tzv. jednatel'), poprosil som priateľov, aby